

[B] “HET WERD, HET WAS, HET IS GEDAAN”.
LEVEN EN WERK VAN VASALIS

Vasalis (Margaretha Droogleeven Fortuyn-Leenmans, 1909-1998) is voor mij de Nescio van de Nederlandse poëzie. Met slechts drie dichtbundels verwierf zij een enorme reputatie, die – hoewel daar allerlei pogingen toe zijn ondernomen – nooit wezenlijk beschadigd is geraakt. Het gaat om *Parken en woestijnen* (1940), *De vogel Phoenix* (1947) en *Vergezichten en gezichten* (1954). Postuum werd dit kleine oeuvre (waarvan de afzonderlijke bundels ongekende oplagecijfers haalden) nog uitgebreid met *De oude kustlijn* (2002). Menigeen heeft zich dan ook afgevraagd waarom Vasalis – afgezien van een enkele tijdschriftpublicatie – zo langdurig heeft gezwegen. Ook Maaïke Meijer maakt dit “monumentale writer’s block” tot leidmotief van haar Vasalis-biografie.

In de bundel *Vergezichten en gezichten* loopt Vasalis vooruit op de creatieve impasse die zou volgen. In de reeks ‘Fragmenten’ beschrijft zij een vrouwenfiguur die een wandeling maakt langs het Scheveningse strand, het gebied dat “zij eens gemeend had diep te kennen”. Die vanzelfsprekende kennis en het vermogen om daar uiting aan te geven, blijken te zijn verdwenen: “Het was alsof zij wilde leren spreken, / zij legde als een doofstomme op de keel van ’t strand / haar vlakke hand en voelde ’t zwakke zoemen, / keek naar de golven en bewoog de lippen ... / Maar er kwam geen geluid. Het noemen / bleef uit.” Misschien heeft het iets te maken met wat Vasalis eerder, in *De vogel Phoenix*, “de enig werkelijke zonde” had genoemd. Alweer tijdens een wandeling langs zee, nu in het Zuid-Franse Cannes, “besef ik plotseling de enig werkelijke zonde: / dat ik door het verwonderlijkste nauw geraakt, / zonder besef door het bestaan gezegend / en door de schadelijkste dingen nauw geschonden, / ver van de werkelijkheid ben weggeraakt.” Het gaat hier dus in eerste instantie om een existentiële vervreemding, die uiteraard ook gevolgen heeft voor het dichterschap.

In de proloog geeft Maaïke Meijer aan dat ze deze biografie “met schroom” geschreven heeft. Enerzijds was het haar wens “om een monument op te richten voor een van de grootste en meest geliefde dichters uit het Nederlandse taalgebied (...). Aan de andere kant is het de vraag of Vasalis zelf

deze biografie wel op prijs zou hebben gesteld.” Zij schuwde immers “de publiciteit, wantrouwde de media, gaf nooit interviews, stond vrijwel geen foto’s toe en waakte over de bescherming van haar privéleven en dat van haar talrijke vrienden en patiënten”.

Nu is schroom een nobele eigenschap, maar je moet er als biograaf niet te veel van hebben. Dan komt de kritische distantie in het geding. Dat is des te urgenter, omdat Meijer via de erven royaal toegang heeft gekregen tot het familiearchief. Uit deze goudmijn aan brieven, jeugdwerk, dagboeken en ongepubliceerde manuscripten reconstrueert Meijer uiteindelijk het (reeds in het voorwoord gepresenteerde) beeld van “een fascinerende vrouw, een begaafde topper, een vitale moeder, een humoristische vriendin, een kundig kinderpsychiater, een oergeestige correspondent, een melancholiek genie, een fabelachtig lezer, een ziener, een dromer, een volbloed romantica, een dichter die leefde tot in haar vingertoppen”. Dat is een wel erg idolate opsomming en ook enigszins strijdig met de zelfkritiek die Vasalis (ongetwijfeld gevoed door de ouderlijke standaarden) eigen was. En dan moet de feitelijke biografie nog beginnen.

De wortels van deze boeiende persoonlijkheid liggen – naar eigen zeggen – in een “onverkaveld jeugdleven” in Den Haag, aan de rand van Scheveningen, toen de zee haar bondgenoot en de misthoorn nog haar muze was: “Toen ik als kind, des avonds uit het raam / hing, als de herfst gekomen was, / kende ik zijn stem al, maar nog niet zijn naam / en wist ik al, dat ik zijn schepsel was.”

Vasalis groeide op in een vrijzinnig intellectueel milieu, socialistisch georiënteerd en met brede literaire interesses. Haar ouders hadden Gorter en Van Eeden nog gekend en voelden zich thuis bij hun positieve toekomstverwachtingen. “Van huis uit”, aldus Vasalis in een ongepubliceerd gebleven notitie, “heb ik het gevoel meegekregen, dat het goed is om gekend, verzorgd en bemind te worden en dat het leven daardoor een kans krijgt vrij te worden. Vrij voor een eigen merk van rampzaligheid, twijfel en mislukking, maar ook vrij voor het ruim spenderen van interesse, liefde en begrip.” Geen wonder dat Vasalis in haar dagboeken regelmatig refereert aan “de handicap van mijn gelukkige jeugd, waarna alles een anticlimax is”.

Als zij in 1939 trouwt, houdt vader Leenmans een prachtige, persoonlijke toespraak, waarin hij zegt: “Je kunt meeslepend en daverend zijn en toch ben je een van de ernstigste mensen die ik ken; je bent gelukkig uitzonderlijk sceptisch van verstand, maar niettemin romantisch en warm van natuur (...) en je leven, weet ik, kent de eerbied voor de geestelijke waarden die je als werkelijk herkent (...). Blijf, geliefde dochter, wat je altijd was: een vrije vogel met scherpe snavel, maar die niet alleen kon prikken, maar ook kon zingen, en die vër kan vliegen.”

Die scherpe snavel kan Vasalis goed gebruiken als zij na de oorlog (die zij als een gruwelijke cesuur had beschouwd) moet ervaren dat er een onherbergzaam klimaat was ontstaan, “waar we niet in thuishoorden”. Ook het literaire landschap bleek met de komst van de Vijftigers ingrijpend veranderd. Hadden auteurs als Nijhoff en Ter Braak nog lovend over Vasalis’ poëzie geschreven, nu vindt de jonge garde, bij monde van Rudy Kousbroek, “dat er niet meer vaag in parken en woestijnen wordt gelopen”. En dit alles onder het motto: “Er is een lyriek die wij afschaffen.”

In haar essay over *Atonaal*, de bloemlezing die het boegbeeld van de experimentelen zou worden, erkent Vasalis dat er sprake is van een generatieconflict, maar zij verzet zich tegen de gehanteerde strijdmiddelen: het nadrukkelijke pleidooi voor irrationaliteit en rauwe emoties, het cultiveren van de schreeuw en de doorzichtige vormexperimenten. Als de *Atonalen* wijzen op hun verwantschap met Achterberg laat dit volgens Vasalis alleen maar zien hoeveel beter Achterberg is: “Er zit in zijn irrationaliteit geen enkele barst: onder water zwemt hij blindelings en trefzeker, de ratio der gevoelens volgend in zijn daarvoor toebereide taal.”

Pas veel later zou Vasalis de persoonlijke drijfveren van haar *Atonaal*-stuk prijsgeven. Zo schrijft ze in 1975 aan Van Oorschot: “Het is geschreven uit angst voor wat er gebeurde en wat ik niet kon begrijpen. Wat ik niet kon lezen (...). Dat stuk over *Atonaal* had ik nooit gepubliceerd als ik me niet bedreigd had gevoeld, persoonlijk bedreigd in mijn taal en gedachtenwereld.” Het is dus niet zo dat Vasalis’ éígen wereldbeeld gekanteld is of dat “haar innerlijk kompas is verstoord”, zoals Maaïke Meijer suggereert, het is de veranderde werkelijkheid om haar heen

Vasalis.

die voor vervreemding zorgt. Het is die existentiële vervreemding die een verlamme werking heeft op de eigen creativiteit, al is Vasalis slim genoeg om daar naderhand – publiekelijk – een gerationaliseerde draai aan te geven. Die gelegenheid doet zich voor bij de uitreiking van de Constantijn Huygensprijs in 1974. Vasalis zegt dan, in een veel geciteerde passage: “Wat mij na de oorlog overkomen is komt hierop neer: een enorme relativering van mijn eigen lot, mijn eigen geluk of ongeluk, mijn meningen, oordelen, mijn kennis en mijn commentaar. Een gevoel van futiliteit en onmacht om die schaalvergroting toe te passen. Het was alsof een schilder van miniaturen gevraagd wordt om muurschilderingen te maken in een publiek gebouw, liefst met sociale strekking. (...) Ik moest voortdurend tot de conclusie komen dat mijn commentaar volstrekt overbodig was en dat het geen zin had mijn lucifertje bij de brand af te strijken.”

Ik heb dat altijd een dubieuze verklaring gevonden en dat vindt Meijer ook: “Vasalis’ poëzie is van een volstrekt andere orde dan de sociaal geëngageerde literatuur die zich wil verbinden

met de wereldbrand (...). Haar thema is de raadselachtigheid van het bestaan, dat door de schijnbare vertrouwdheid heen breekt.” Vasalis’ engagement ligt nu eenmaal eerder bij krekels, kalkoenen, appelboompjes, een huilend kind, een idioot in bad of een hoogbejaarde moeder. Soms leidt die betrokkenheid tot een soort van seculiere mystiek: “Ik stond in het onzichtbare, natte en zware gras / en voelde me in ’t paradijs gedreven. / Wie kan daar leven?”

Maar dan moeten zulke ervaringen zich natuurlijk wel voordoen. Vasalis is daar in haar dagboek onthullend eerlijk over. Zo schrijft ze in 1952 (dus nog voor de publicatie van *Vergezichten en gezichten*): “De verzen die ik heb gemaakt waren echt, maar waarschijnlijk afkomstig uit mijn lang geprotracteerde puberteit. Ik ben nu oud en heb geen enkele ‘dichterlijke’ emotie meer (...). Ik zie buiten, dat het mooi is, maar voel er niets bij (...), het is de complete uitstoting (...). En het gekke is, dat ik het gevoel heb, dat het mijn eigen schuld is. Dat ik er iets aan kan doen. Het is alsof ik voor de een of andere liefdeloosheid gestraft word.” Tien jaar later schrijft Vasalis, in een niets ontziende zelfanalyse, dat zij zich onvoldoende voor haar dichterschap heeft ingezet: “Ik heb te lang gewacht, en gefreeweeld op een aanwezig talent, te weinig ook geloofd aan mijn vermogens en de noodzaak om te werken. Zoals het gegaan is heb ik noch het gewone goede leven geleid, noch het moeilijke van een kunstenaar, met de pretentie van beide te doen.”

De grote verdienste van deze biografie is dat inzichtelijk wordt gemaakt hoezeer Vasalis geleden heeft onder het “tergende verlies van scheppingskracht”. Tegenover de buitenwacht had zij nogal de neiging dat te bagatelliseren, maar zelf wist ze wel beter. Schrijven was voor haar een existentiële noodzaak, want “ik wil me zo zielsgraag weer in een goede verhouding met mezelf en het leven bevinden”. Of, zoals de dringende aanmaning luidt in het tweede Phoenix-gedicht: “Haast niet, schreeuw niet van pijn, o hand. / Schrijf door totdat de vingren zijn verbrand.”

Dat heeft Vasalis – tot haar eigen verdriet – niet kunnen waarmaken. Wel is het veelzeggend en ontroerend hoe zij tot op haar sterfbed de regie voerde over haar literaire nalatenschap. In die

periode moet ook 'Sub finem' zijn ontstaan, [
het gedicht waarmee *De oude kustlijn* afsluit.
Door de postume publicatie leek het toch nog even
of de mythische vogel was herrezen uit zijn as:

SUB FINEM

En nu nog maar alleen
het lichaam los te laten -
de liefste en de kinderen te laten gaan
alleen nog maar het sterke licht
het rode, zuivere van de late zon
te zien, te volgen - en de eigen weg te gaan.
Het werd, het was, het is gedaan.

ANNEKE REITSMA

MAAIKE MEIJER, *M. Vasalis. Een biografie*, Van Oorschot,
Amsterdam, 2011, 968 p.
